

Ünnepi kötet
Gesztelyi Tamás
70. születésnapjára

Ünnepi kötet
Gesztelyi Tamás
70. születésnapjára

SZERKESZTETTE:

TÓTH ORSOLYA és FORISEK PÉTER

DEBRECEN, 2013

A DEBRECENI EGYETEM TÖRTÉNELMI INTÉZETE KIADÁSA

Lektorálták:

FORISEK PÉTER
HAVAS LÁSZLÓ
TEGYEY IMRE

A kötet elkészítését
a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0024 számú projekt támogatta.
A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap
társfinanszírozásával valósult meg.

További támogatók:

DE BTK Történelmi Intézete
DE BTK Klasszika-filológiai Tanszék
DE Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola

Technikai szerkesztő:

HERMÁN ZSUZSA

ISBN 978-963-473-630-1

Nyomta a Kapitális Kft., Debrecen
Felelős vezető: Kapusi József

TARTALOM

KÖSZÖNTŐ	9
TABULA GRATULATORIA	11
ADAMIK BÉLA: <i>Barbarismus nostri temporis</i> : Sacerdos grammaticus egy vitatott helyének értelmezéséhez	15
ADAMIK TAMÁS: Arles-i Caesarius: az <i>Intelmek</i> 6. beszéde	23
BÍRÓ MÁRIA: Történeti kérdőjelek a késő antik régészeti leletanyag fényében	31
BOLONYAI GÁBOR: Egy görög fantomszó nyomában	43
DARAB ÁGNES: Pompeius, Caesar és az elefántok	55
R. FACSDY ANNAMÁRIA: Id. Plinius és a kozmetika	63
FEHÉR BENCE: Kopt mágikus ige egy pannoniai amuletten	73
FORISEK PÉTER: Gondolatok Arrianos <i>Periplous</i> áról	83
GRADVOHL EDINA: Egy hatásos diéta	89
HAVAS LÁSZLÓ: A szent és a profán a Szent István-i <i>Intelmek</i> ben	95
THOMAS KÖVES-ZULAUF: Aeneas a kora vaskori latiumban. A castel di decima-i lelet problémája	103
M. NAGY ILONA: Műtárgyak emléke a középkori magyar nyelvű Margit-legendában (A magyar legenda kultúrtörténeti forrásértékéhez)	119
NÉMETH GYÖRGY: Audollent démonai	129
ÓBIS HAJNALKA: Tanár és tanítvány az Augustinusi levelezésben (A licentiusról szóló levelek)	137

SZEKERES CSILLA: Cicero a <i>spectaculumok</i> politikai jelentőségéről	145
SZÉKELY MELINDA: <i>Seres</i> és a selyem Plinius korában	157
TAKÁCS LÁSZLÓ: Az idősebb Plinius és Persius egyik sorának értelmezése ..	165
TAKÁCS LEVENTE: A római földmérők elnevezése	173
TEGYEY IMRE: Menandros <i>Dyskolosa</i> és a természeti környezet	185
TÓTH ANNA: Athéni nőkből athéniak lányai – Kekrops mítosza	195
TÓTH ENDRE: Titkos keresztények az avar korban	203
D. TÓTH JUDIT: <i>Ekphrasis</i> és dicsőítés nyssai Szent Gergely Szent Theodóros mártírról mondott homíliájában	221
TÓTH ORSOLYA: Istenábrázolások Macrobius <i>Saturnaliájában</i>	231
A KÖTET SZERZŐI	243

ADAMIK BÉLA

BARBARISMUS NOSTRI TEMPORIS:
SACERDOS GRAMMATICUS
EGY VITATOTT HELYÉNEK ÉRTELMEZÉSÉHEZ

Sacerdos, 3. sz-i grammatikus egy nevezetes helyére, mely az előadás címűül választott kifejezést is tartalmazza, a vulgáris latin szakirodalom, így például Herman József világhírű vulgáris latin bevezetése hagyományosan a következő összefüggésben utal: „már a 3. században Marius Plotius Sacerdos leírja, hogy az utolsó szótagban lerövidülnek a hosszú magánhangzók, és ezt a tendenciát *barbarismus nostri temporis*-nak (,korunkra jellemző barbarizmus’) nevezi (Keil, GL VI 493-494).”¹ Ugyanígy fogalmaz a vulgáris latin kutatás másik nagy alakja is, Veikko Väänänen, alapvető vulgáris latin bevezetésében.²

Sacerdos grammatikus leírására tehát a latin magánhangzó-rendszer alapvető átalakulása kapcsán szoktak hivatkozni, néhány más, hasonló tartalmú metalingvisztikai forrás társaságában. A latin magánhangzó-rendszer átalakulásának menete jól ismert. Itt csak annyit szükséges rögzítenünk, hogy a magánhangzóknak a klasszikus latin nyelvéllapotból ismert, a hangsúlytól független hosszúság-rövidségi oppozíciója fokozatosan megszűnik, és a hosszúság, illetve a rövidség immár pusztán fonetikai fogalma a hangsúlyos és a hangsúlytalan szótagokhoz kötődik, a fonológiai oppozíciót pedig az eredetileg járulékos hangszínbeli különbségek öröklék meg.³ A vulgáris latin szakirodalom egyöntetű állásfoglalása

* A X. Magyar Ókortudományi Konferencián (,Szöveg és hagyomány’, Piliscsaba, 2012. május 23–26.) elhangzott előadás átdolgozott változata.

¹ *J. Herman: Vulgáris Latin. Az újlatin nyelvek kialakulásának útja.* Budapest 2003. 31. *H. Keil: Grammatici Latini* 6. Leipzig 1923. 493. sk.

² *V. Väänänen: Introduction au latin vulgaire.* Paris 1981³, 31: „Le grammairien Sacerdos, qui constate que la perte des distinctions de durée vocalique est un «barbarisme de notre temps» (Gramm. VI. 494)...”. Vö. már *W. M. Lindsay: The Latin Grammarians of the Empire. AJPh* 37 (1916) 31–41; kül. 32.: „He (azaz Sacerdos, A. B.) warns his pupils against ‘*nostri temporis barbarismus*’, the shortening of final syllables (a result of the stress-accent of Latin).”

³ Példának okáért a klasszikus latin nyelvéllapotban a *vēnit* és a *vēnit* alakokat az *-e-* időtartama különböztette meg, rövid *-ē-*vel ‘jön’, hosszú *-ē-*vel ‘(meg)jött’ volt a jelentése. A vulgáris latin nyelvéllapotban, a megnövekedett intenzitású hangsúly hatására a *vēnit* nyílt szótagbeli hangsúlyos rövid *-ē-*je megnyúlt, és így a *vēnit* kvantitás tekintetében egybeesett a *vēnit*-tel, ugyanakkor továbbra is külön szavak maradtak a vulgáris latinban. A fonológiai oppozíciót, a jelentésmegkülönböztető funkciót ugyanis immár az eredetileg csupán járulékos hangszínbeli különbségek vették át: a klasszikus latinban a hosszú magánhangzók ugyanis zártabbak voltak, mint a rövidek. A vulgáris latinban ez a zártság-nyíltsági különbség vette át a jelentésmegkülönböz-

szerint Sacerdos grammaticus leírása ennek a fejlődésnek egyik első állomását rögzíti, amikor a 3. század 2. felében a metalingvisztikai források közül elsőként tanúsítja,⁴ hogy a szavak utolsó szótagjában lerövidülnek a hosszú magánhangzók, a jelenséget *barbarismus nostri temporis*-nak, ‚korunkra jellemző barbarizmus’-nak titulálva.

Ehhez képest meglepetést okozott J. N. Adams 2007-ben megjelent vaskos latin dialektológiai alapvetésének egyik terjedelmes lábjegyzete, miszerint ezt a szöveghelyet a vulgáris latin szakirodalom, Hermannel és Väänänennel az élen, eddig félreértette. Adams olvasatában: „Sacerdos e helyének nincsen köze a magánhangzó-hosszúság elvesztéséhez, vagy a szóvégi hosszú magánhangzók rövidüléséhez. A hely azokról a *clausulákról* szól, amelyek korábban elfogadhatók voltak és azokról, amelyek Sacerdos korában elfogadhatók. A szöveg összefüggésében a *structura nostri temporis* (493.16) kifejezés a jelenleg (Sacerdos idejében) engedélyezett sorzárlatokat jelenti, a (többször előforduló) *barbarismus nostri temporis* kifejezés pedig a jelenleg nem engedélyezett sorzárlatot, amit akkoriban *barbarismus*-nak tekintettek.”⁵ Adams szerint tehát Sacerdos vonatkozó *locus*ának semmi köze sincs a szóvégi hosszú magánhangzók rövidüléséhez, hanem csupán a helyes és helytelen klauzulákkal, sorzárlatokkal (*structurae*) foglalkozik, ergo nem fonológiai, hanem csak stilisztikai, retorikai jellegű forrásnak tekintendő. Ahhoz hogy eldöntsük, kinek van igaza, Väänänennek és Hermannak avagy Adamsnek, meg kell néznünk részletesebben és alaposabban Sacerdos vitatott helyét, hogy valójában miről is szól.

A vonatkozó hely Sacerdos grammatikája⁶ 2. könyvének (p. 471–495) végén található a névszóragozás (*declinatio*) és az igeragozás (*coniugatio*) bemutatását

tető szerepet, így a klasszikus latin *vēnit*-ből alakult *venit* (nyílt *e*-vel; > ol. *viene*), és a klasszikus latin *vēnit*-ből alakult *venit* (zárt *e*-vel; > ol. *venne*, v. lat. *venuit*-on keresztül) jelentéskülönbsége megmaradhatott, annak ellenére, hogy mindkét alak első nyílt szótagjának magánhangzója hosszú volt. Vö. J. Herman i. m. (1. jegyz.) 32. sk.

⁴ A vonatkozó metalingvisztikai forrásokhoz vö. J. Herman: Un aspect de la transition du Latin au Roman: les changements de la langue et leur reflet dans la conscience métalinguistique de la communauté – l'exemple du vocalisme. *Aemilianense* 1, 2004, 271–287, kül. 278.

⁵ J. N. Adams: The Regional Diversification of Latin 200 BC – AD 600. Cambridge 2007. 264. o. 244. jegyz.: „This passage and its surrounds are misinterpreted by both Väänänen (1981: 31) and Herman (2000: 28). The passage of Sacerdos has nothing to do with the loss of vowel length or with the shortening of long final vowels. It is about clausulae acceptable in an earlier age and those acceptable at the time of Sacerdos. In the context the expression *structura nostri temporis* (493.16) means a clausula approved at the present time, and *barbarismus nostri temporis* (several times) means a clausula not approved at the present time (i.e. one now considered a barbarism).”

⁶ A hiányos kezdettel hagyományozott első könyv (p. 427–470) rövid, a szófajokat (*partes orationis*) bemutató nyelvtani leírást (p. 427–447) követően stilisztikával foglalkozik (*de soloecismo, de barbarismo, de metaplasmis vel figuris, de ceteris vitiis, de schematibus, de tropis*). A első könyv ezzel fejeződik be: *Huc usque artium grammaticarum fecimus instituta. de catholicis vero nominum atque verborum latius exponemus.*

követően.⁷ Ebben a 2. könyv végi *excursus*ban (p. 492-495) Sacerdos a szavak elrendezéséről, a szófűzésről (*structurae*), azaz a prózaritmusról értekezik.⁸ A szavak elrendezése tekintetében Sacerdos a mondat két utolsó szavának kompozícióját tartja legfontosabbnak.⁹ Külön érdekessége Sacerdos tárgyalásának, hogy a régi idők, szónokainak, legfőképpen Cicero (493, 6: *antiqui quidem oratores, in quibus maxime Tullius*) klauzula-technikáját kontrasztálja saját korának klauzula-ízlésével (492, 27-28: *de structuris placentibus nostro tempore*). Például az egy szótagú szavakkal végződő sorzárlatról (*monosyllabo finire structuram*) azt mondja, hogy ez az ő korában már hibás (*nostro tempore vitiosum*) klauzula, *structura*, de Cicero még bátran használhatta. Sacerdos szerint a cicerói ‘*conservare non licitum est*’ klauzulát az ő korában már ‘*non est licitum conservare*’-ként,¹⁰ a ‘*quae cum his civitatibus C. Verri communicata sunt*’¹¹ *clausulát* pedig ‘*quae sunt C. Verri cum his civitatibus copulata*’-ként¹² formálnák meg.¹³

⁷ A *declinatiókat* és *coniugatiókat* Sacerdos egy igen érdekes szempont szerint tárgyalja, a szóvégi hangok és szóvégi szótagok szerint. A *declinatio*s osztályba sorolás pl. így történik nála: *Tas: omnia nomina hac syllaba finita tertiae sunt declinationis, tis faciunt genetivo, facultas facultatis, et siqua talia* (GL VI p 480, 2–3), azaz „*Tas*: minden ezzel a szótaggal végződő névszó harmadik deklinációs, *genitivusukat tis*-szel képzik, mint *facultas facultatis*, és a többi ilyen típusú névszó.” Miután végigvette Sacerdos a névszavak *declinatió*kba sorolását szóvégük szerint, zárásképpen az esetvégződések tekinteti át (p 483: *Ergo breviter doceamus, quot modis singuli casus utriusque numeri terminentur*. „Mutassuk be tehát, hogy hányféle módon végződnék az egyes esetek mindkét számban.”). Ezt követi az igékről szóló rész (*De verbis* p 483–492), ahol Sacerdos a *coniugatió*kba sorolást szintén a szövégek szerint adja meg, ti. hogy az *-o* (vagy *-or*) egyes szám első személyű rag előtt milyen hang áll (484, 5–6.: *atque interim de vocalibus tractemus positis ante novissimam litteram -o primae verbi personae*). Ezt a rövid bemutatást azért tettük itt Sacerdos nyelvtanának második nyelvterületéről, hogy lássuk: milyen fontos volt a szövégek szerepe a latin morfológia tanítása és tanulása szempontjából.

⁸ Sacerdos Keil, GL VI p. 492, 25–29, p. 293, 1–2: *consequens arbitratus sum et de structuris placentibus nostro tempore paucis admodum demonstrare, quas multi credunt metro debere constare, quorum opinioni non libenter consentimus; quoniam et Tullius et ceteri oratores monosyllabo struxere verbo, cum una syllaba metrum non sit*; „a következőkben úgy gondoltam, hogy szerfelett szűkszavúan a korunkban tetszetős szófűzési típusokat mutatom be, amelyekről sokan úgy hiszik, hogy metrumban kell állniuk; az ő véleményükkel nem szívesen értek egyet; hiszen Cicero és a többi szónok egy szótagos szót is használtak szófűzéskor, holott egyetlen szótag még nem alkot versmértéket.”

⁹ Sacerdos p. 493, 4–6: *quamquam igitur hae in omni oratione servari debeant, tamen maxime in verbis duobus, novissimo et paenultimo, sunt delectabiliter componendae*; „habár ezekre (a szófűzési típusokra) a beszéd minden részében ügyelni kell, mégis leginkább kettő, az utolsó és az utolsó előtti szó esetében kell őket gyönyörűségeken megalkotni.”

¹⁰ Mint Sacerdos mondja, *ex tribrachy et ditrochaeo*, ◡◡◡|---◡, azaz *licitum conservare*, tehát az *-m*-et nem ejtették! *M. G. Nicolau: L'Origine du "cursus" rythmique et les debuts de l'accent d'intensité en latin*. Paris 1930. 107 mutatott rá arra, hogy Sacerdos a szóvégi és rákövetkező szóeleji mássalhangzó találkozásából keletkező másodlagos mássalhangzócsoportot – a klasszikus prozódiai szabályokkal ellentétben – már nem tekintette pozíciót képező, azaz hosszú szótagnak. Ez igaz, s ennek hátterében a szóvégi mássalhangzók korabeli és helybeli nem ejtése állhatott. Az viszont nem igaz, hogy Sacerdos – mint Nicolau fogalmaz – minden, pozíciójánál fogva hosszú szótagot rövidnek tekintett volna („Les syllabes longues par position sont consi-

Ezután tárgyalja a két szótagú szavakra végződő zárlatot (*disyllaba structura*), amelyről megállapítja, hogy ez akkor erős hangzású (*fortis*)¹⁴ és kerül el korunk *barbarismusát* (*nostri temporis barbarismum*), ha nem végződik a daktilus után spondeusra vagy trocheusra, mint a *primus ab oris* (Verg. *Aen.* 1,1) és az ‘*in quo meam voluntatem P. R. perspicere possit*’.¹⁵ Így ugyanis hexametert alkotnak, az egyetlen olyan verssort, amelyet a szónokoknak kerülniük kell (*sic enim versum heroicum hexametrum faciunt, quae sola versificatio est oratoribus devitanda*).¹⁶ Adams szerint ez a hely mellesleg elárulja, hogy Sacerdos, annak ellenére, hogy *grammaticus* volt, nem tudta betartani a klasszikus kvantitásvizonyokat, hiszen a *perspicere possit* csak úgy lehet hexameter-zárlat, ha

déréses comme brèves”), ti. a szóbeljeji, pozíciójánál fogva hosszú (mássalhangzócsopontra) végződő szótagokat Sacerdos metrikailag egyértelműen hosszúnak tekintette: nála az *iste* (p. 495, l. 11) trocheust (– ◡), a *causamque* (p. 495, l. 13–14), *subducit* (p. 494, l. 32) és *percussum* (p. 495, l. 11) pedig egy hosszú morával kezdődő baccheust (*bacchius a longa*, – – ◡) alkot.

¹¹ Cic. *div. in Caecil.* 4, 14.

¹² Mint Sacerdos mondja, *ex trochaeo et dactylo et ditrochaeo*, – ◡ | – ◡ ◡ | – – – ◡, azaz *civitatibu’ copulata*, tehát az -s-t nem ejtették! A cicerói *communicata* Sacerdos általi *copulata*-ra cserélésének klauzula-technikai hátteréhez vö. Nicolau: i.m. 108. sk.

¹³ Sacerdos p. 493. 11–20: *Quod in primis est videlicet nostro tempore vitiosum, Tullius non dubitavit verbo monosyllabo finire structuram, ut ‘ab istius petulantia conservare non licitum est’ et ‘quae cum his civitatibus C. Verri communicata sunt’ et ‘quod P. R. iam diu flagitat, extincta atque deleta sit’.* *Hae compositiones demutatae facient nostri temporis structuras sic, ex tribrachy et ditrochaeo ‘ab istius petulantia non est licitum conservare’, ex trochaeo et dactylo et ditrochaeo ‘quae sunt C. Verri cum his civitatibus copulata’, ex trochaeo et bacchio a longa ‘id quod P. R. iam diu flagitat, extincta sit atque deleta’;* „Ami a mi korunkban leginkább hibásnak számít, tudniillik egy szótagú szóval fejezni be a szöfűzést, azt Cicero habozás nélkül alkalmazta, mint ‘*ab istius petulantia conservare non licitum est*’ és ‘*quae cum his civitatibus C. Verri communicata sunt*’, továbbá ‘*quod P. R. iam diu flagitat, extincta atque deleta sit*’. Ezek az elrendezések már megváltoztatva alkotnak korunkbeli *clausulákat*: tribrachysből és ditrocheusból mint ‘*ab istius petulantia non est licitum conservare*’, trocheusból, dactylusból és ditrocheusból mint ‘*quae sunt C. Verri cum his civitatibus copulata*’, további trocheusból és hosszú morával kezdődő baccheusból mint ‘*id quod P. R. iam diu flagitat, extincta sit atque deleta.*’ ”

¹⁴ A *clausula fortis* vs. *mollis* jelentéséhez vö. Nicolau: i.m. (10. jegyz.) 88. sk. Erős hangzású a klauzula, ha két vagy több rövid szóból áll, lágy, ha egy hosszú szóból, vö. Quint. 9, 4, 97: *sic enim fit forte ‘criminis causa’, molle ‘archipeiratae’,* „Így ugyanis erős hangzású: *criminis causa*, lágy így: *archipiratae*” (ford. Adamik T., in: Marcus Fabius Quintilianus: Szónoklattan. Szerk. Adamik T. Pozsony 2008. 636).

¹⁵ Cic. *Verr.* 1, 34: *in quo meam in rem publicam voluntatem populus Romanus perspicere posset.*

¹⁶ Sacerdos p. 493: *disyllaba structura, quae non valde quibusdam placet, antiquos viros vehementissime delectabat. est enim fortis admodum vitansque etiam nostri temporis barbarismum, si non fuerit spondeo vel trochaeo post dactylum finita, ut ‘primus ab oris’ et ‘in quo meam voluntatem P. R. perspicere possit’.* *sic enim versum heroicum hexametrum faciunt, quae sola versificatio est oratoribus devitanda;* „A két szótagú szóra végződő szöfűzés, amelyik nem nagyon tetszik egyeseknek, a régieket rendkívüli mértékben gyönyörködtette. Ez ugyanis akkor erős hangzású és kerül el korunk *barbarismusát*, ha nem végződik a daktilus után spondeusra vagy trocheusra, mint a *primus ab oris* és az ‘*in quo meam voluntatem P. R. perspicere possit*’. Így ugyanis hexametert alkotnak, az egyetlen olyan verssort, amelyet a szónokoknak kerülniük kell.”

hangsúlyos és eredetileg rövid *i*-jét hosszan ejtette: a klasszikus latin *perspicere possit* (– ◡ ◡ ◡ –) a vulgáris latinban ugyanis *perspicere possit* (– – ◡ ◡ –) lett.¹⁷ Adams azonban félreértette a valóban elsőre nem teljesen átlátható fogalmazást. Nyilvánvaló, hogy nem Sacerdos szánta a *perspicere possit*-ot hexameter-zárlatnak, hiszen ő tisztában volt a *perspicere i*-jének rövidségével, ha egyszer nyelvtana harmadik, metrumokról szóló könyvében ezt írja az egyetlen daktilusból és spondeusokból álló egyik sortípusról (p. 503): *si quartus dactylus, ceteri spondei, ut ‘armatumque auro circumspicit Oriona’ (Verg. Aen. 3, 517),* azaz „ha a negyedik versláb daktilus és a többi spondeus, mint az ‘armatumque auro circumspicit Oriona’”. A sorban a *circumspicit* a daktilus, ahol az *-i* rövid, igaz nem hangsúlyos. Sacerdos grammatikájának első könyvében már olyan helyet is találhatunk, ahol nyilvánvalóvá válik, hogy Adams állításával ellentétben Sacerdos tisztában volt az ígetőben található hangsúlyos *-i* rövidségével: p. 459: *‘illum indignanti similem similemque minanti / aspiceres’*. (Verg. *Aen.* 8, 649–650); itt az *aspiceres* hexameterkezdet (– ◡ ◡ | –) csak rövid hangsúlyos *-i*-vel képzelhető el. A fenti Sacerdos-helyet (vö. 12. jegyzetben) ergo úgy kell érteni, hogy kerülni kell a hexameter-zárlatot a két szótagú szóval végződő klauzulánál, akár úgy jön létre, hogy a költőket utánozzuk (*primus ab oris*), akár úgy, hogy elkövetjük korunk *barbarismusát*, azaz a hangsúlyos rövid magánhangzót hosszan ejtjük: *perspicere possit*.

Ezután tárgyalja Sacerdos a három szótagú szóval végződő elrendezést (*trisyllaba structura*), amelynél ugyanazt a tagolást alkalmazza a példánál, mint a két szótagosnál: itt is vigyázni kell, hogy az elrendezés ne hozzon létre hexameter-zárlatot, mint a *capta fuissent* esetén (*Catalepton, App. Verg. 9, 25: capta fuisset*), vagy korabeli ejtéssel *barbarismust*, mint a *‘cuius ego causa laboro’*. (Cic. *in Caec. Nigr.* 23). Mivel ez a hely döntő jelentőségű előadásunk szempontjából, nézzük az egész vonatkozó hely fordítását (p. 493 sk.).¹⁸ „A három szótagos szóval végződő szófűzést korunkban csak óvatosan szabad alkalmazni, nehogy trocheusból (– ◡) és rövid morával kezdődő baccheusból (◡ –) álló hexameter-zárlatot hozzon létre, mint *capta fuissent*, vagy, ahogy egyeseknek tetszik, *barbarismust*, ha spondeusból (– –), jambusból (◡ –), vagy bármiféle, hosszú magánhangzóra végződő verslábból (X X –) és egy három szótagos, mondatvégre helyezve jól hangzó verslábból (X X X) alkotnák meg. Ha ugyanis

¹⁷ Adams: i. h.: „Sacerdos ... has lengthened the *i* of *perspicere* under the accent. ... Thus even a grammarian was capable of treating a (short) stressed vowel as long.”

¹⁸ Sacerdos p. 493, 27–32, p. 494, 1–3.: *Trisyllaba structura nostro tempore caute ponenda est, ne aut versum heroicum faciat ex trochaeo composita et bacchio a brevi, ut ‘capta fuissent’, aut, ut quibusdam placet, barbarismum, si ex spondeo vel iambo vel quovis pede, cuius sit novissima syllaba natura longa, componatur et aliquo pede trisyllabo, qui positus bene sonet. nam si plausibilis non fuerit barbarismum nostri temporis vitans, nec structuram faciet nobis placentem, quale est exemplum et illud inter multa similia Tullianum, ‘sententia sua liberat’ et ‘cuius ego causa laboro’.*

nem lesz tetszetős és korunk *barbarismusát* elkerülő, nem fog nekünk tetsző elrendezést létrehozni, mint amilyen – sok más hasonló példa között az a cicerói példa, hogy ‘*sententia sua liberat*’ és ‘*cuius ego causa laboro*’¹⁹”. Itt jegyezzük meg, hogy Sacerdos szerint tehát a három szótagú szóval végződő elrendezésnél azért kell kerülni a hosszú magánhangzóra végződő verslábnak a három szótagú szó elé helyezését, mert ilyenkor a kortársai a szóvégi hosszú magánhangzót rövidnek szokták ejteni, azaz *barbarismust* hoznak létre, s ezzel tönkreteszik az elrendezést, a prózaritmust. Sacerdos mindkét példájában ugyanis *ablativusi* hosszú *-ā* van, amelyet ha röviden ejtenek, *causā labōrō*, akkor éppen a szónokok által kerülendő hexameter-zárlatot kapjuk: *causā labōrō* (– – | ◡ – –) > *causā labōrō* (– ◡ ◡ | – –).²⁰ A több cicerói helyből kontaminált ‘*sententia sua liberat*’ esetén pedig,²¹ amelyik klasszikus fonológia szerint akatalektikus *dicreticus* klauzulának számít (*sententi-ā suā liberat* – ◡ – – ◡ ◡), ha a szóvégi hosszú *-ā*-kat röviden ejtjük, akkor nem kapunk érvényes klauzulát (*sententi-ā suā liberat* ◡ ◡ ◡ – ◡ ◡).²²

A négy szótagú szóval végződő elrendezésről (*quattuor syllabarum structura*) Sacerdos azt írja, hogy „a négy szótagú szóval végződő szöfűzés úgy fogja elkerülni korunk *barbarismusát*, ahogy a két szótagú, habár sokan balgán azt mondják, hogy az ilyen kompozícióban *barbarismusok* vannak, ha az utolsóelőtti szó utolsó szótagjának magánhangzója hosszú, mint az ‘*ad meas capsas admisero*’ (Cic. *div. in Caec. Nigr.* 51) és ‘*industriaeque meae contenderem*’ (Cic. *Verr.* 1, 35).”²³ E helyből egyértelmű, hogy bizonyos tudálékoskodók éppen a szóvégi magánhangzók helyes hosszan ejtését tartották helytelennek,²⁴ mutatva a teljes

¹⁹ Cic. *div. in Caec. Nigr.* 23.

²⁰ Vö. Lindsay i. m. (2. jegyz.) 32: „He warns his pupils against ‘*nostrī temporis barbarismus*’, the shortening of final syllables (a result of the stress-accent of Latin). If they mispronounce Cicero’s ‘*cuius ego causa laboro*’ as *causā laboro*, that bête noire of the Rhetoric-class, the dactylic hexameter ending, will shew itself.”

²¹ Sacerdos a ‘*sententia sua liberat*’ *clausulát* több Cicero-helyből kontaminálta (Cic. *Ver.* 2, 1, 9: *sententiā suā liberārint* + Cic. *de lege agr.* 2, 68 *invidiā liberat*, Cluent. 132 *ignōminiā liberat*); nem világos, hogy Sacerdos miért nem tartotta meg az eredeti *clausulát*, amelyet szerepeltetett volna a négy szótagos szóra végződő *clausuláknál*; az eredeti ‘*sententiā suā liberārint*’ *clausula* metrikai formája ugyanis megegyezik a ‘*diu machinatur*’ *clausuláéval* (Sacerdos p. 495: *iambus et ditrochaeus ‘diu machinatur*’, amelynek eredeti formája, Cic. *Cat.* 1, 2: ‘*diu machinaris*’).

²² A cicerói klauzulákhoz vö. Tar I.: Latin metrika. Szeged 1998. 104.

²³ Sacerdos p. 494, 3–7: *Quattuor syllabarum structura sic vitabit nostrī temporis barbarismum, sicut disyllaba, quamvis multi non sapienter et in tali compositione barbarismos esse dixerint, si paeneultimum verbum habeat novissimam syllabam natura longam, ut ‘ad meas capsas admisero’ et ‘industriaeque meae contenderem’.*

²⁴ E helyből mellel az is kitűnik, hogy a *meae* végén lévő *ae* kettőshangzó ejtése (nyílt) hosszú *ē* volt; nem azért, mert Sacerdos természeténél fogva hosszúnak tekinti az *ae*-t (ti. a hosszú magánhangzóra végződő szótagok mellett a kettőshangzóra végződő szótagok is természetüknél fogva hosszúnak számítanak), hanem azért, mert a tudálékos műveletlenek rövid *e*-nek ejtették a korban normatívan hosszú *ē*-nek ejtett *ae*-t.

elbizonytalanodást a klasszikus kvantitások tekintetében. Sacerdos e hely folytatásában rögtön meg is adja e műveletlenségből fakadó hiperkorrekt okoskodás ellenszerét: „ha tehát minket valamiféle szükség ilyesfajta *clausulá*hoz hajt, akkor képesek leszünk eme igen járatlan embereket megfeddvé helyreigazítani, ha mi magunk a saját dolgunkat téve, a rövid szótagokat röviden, a hosszúakat pedig hosszan ejtjük, tehát a ‘*causa laboro*’-ban a *sa*-t, a ‘*capsas admisero*’-ban pedig a *sas*-t ejtjük hosszan.”²⁵ Sacerdos tehát teljesen tisztában volt a klasszikus kvantitásokkal,²⁶ és ezek pontos betartását kérte számon azon kortársain, akik erre láthatóan már nagyrészt képtelenek voltak.

Már ennyiből is nyilvánvaló, hogy Adams tévedett, amikor azt állította, hogy Sacerdos e helyén a szöveg összefüggésében a *structura nostri temporis* kifejezés oppozíciós párjaként a *barbarismus nostri temporis* kifejezés az ő korában nem engedélyezett, és *barbarismus*nak tekintett sorzárlatot jelentené.²⁷ Adamsnek ez az ötlete már eleve kudarcra volt ítélve, hiszen a *barbarismus* a római grammatika több száz éves tradíciójában, kezdetektől fogva a szón belül elkövetett, alapvetően hangtani (ortográfiai) hibát jelentette. Ahogy a *Rhetorica ad Herennium* szerzője fogalmaz (4, 12, 17): *Barbarismus est, cum uerbis aliquid uitiose efferatur*, azaz „*Barbarismus* esetén a szavakban ejtünk valamiféle hibát”.²⁸ A *barbarismus* fogalma tehát a rossz *structurára*, elrendezésre, azaz szabálytalan klauzulára semmiféleképpen nem alkalmazható. Erre persze Adams is rájöhett volna, ha tovább olvassa Sacerdot, aki ezt expressis verbis meg is fogalmazza: „Ugyanis pusztán azokban a szótagokban jön létre *barbarismus*, amelyek esetleg megrövidülnek, nem pedig a szófűzés teljes kompozíciójában, azaz ‘*capsas admisero*’, minthogy *barbarismus* a szó egyetlen részében jön létre, többben sohasem.”²⁹ Mellesleg a rossz, helytelen klauzula elnevezése is megtalálható

²⁵ Sacerdos p. 494, 7–11: *ergo si nos ad eius modi structuram aliqua necessitas detulerit, poterimus reprehendentes inperitissimos comprobare, si nosmet nostrum officium fecerimus, corripientes syllabas breves, longas producentes, ut est ‘causa laboro’, sa producentes, et ‘capsas admisero’, sas producentes.*

²⁶ Ezt már Nicolau: i.m. (10. jegyz.) 72, és E. Cocchia: *Preteso oblio della quantità nei Grammatici Latini*. RFIC 47 (1919) 216–222; 217 is hangsúlyozta. Sacerdos csak egyetlen esetben tekintett el a klasszikus prozódiai szabályok érvényesítésétől: mint fentebb láthattuk, a szövegi és rákövetkező szóeleji mássalhangzó találkozásából keletkező másodlagos mássalhangzócsoportokat már nem tekintette pozíciót képező, azaz hosszú szótagnak.

²⁷ Adams: i. h. „In the context the expression *structura nostri temporis* (493.16) means a clausula approved at the present time, and *barbarismus nostri temporis* (several times) means a clausula not approved at the present time (i.e. one now considered a barbarism).”

²⁸ Adamik T.: *Cornificius, A. C. Herenniusnak ajánlott rétorika, latinul és magyarul*. Budapest 1987. 214. sk.

²⁹ Sacerdos p. 494, 11–14: *in istis enim tantum modo syllabis, si correptae fuerint, erit barbarismus, non in tota compositione structurae, id est ‘capsas admisero’, quoniam barbarismus una parte orationis fit, pluribus numquam.* vö. még Sacerdos p. 451, 4: *Barbarismus est vitiosa dictio unius verbi.*

Sacerdosnál, csak egy másik helyen, a *soloecismus*, a mondatszerkesztési, mondatnyi hiba definíciójánál: *vitiosa structura*.³⁰

Ebből kifolyólag Adamsnek abban sem volt igaza, hogy „Sacerdos e helyének nincsen köze a magánhangzó hosszúság elvesztéséhez, vagy a szóvégi hosszú magánhangzók rövidüléséhez.” Abban meg végképp nem volt igaza, hogy ezt a szöveghelyet a vulgáris latin szakirodalom, Hermannal és Väänänennel az élen eddig félreértette volna: ha volt valaki, aki ezt a helyet félreértette, az éppen Adams volt.

De hogy ne csak ezzel a tanulságos, ám negatív konklúzióval fejezzük be fejtegetéseinket, azt a pozitív tanulságot és részbeli újdonságot is rögzíthetjük, hogy a 3. század 2. felében alkotó Sacerdos grammatikus, a klasszikus klauzulák korabeli kiejtéssel történő megvalósításának kritizálása révén nem csak a szóvégi és illetlen hangsúlytalan hosszú magánhangzók megrövidüléséről tett elsőként tanúbizonyságot (*causā labōrō*), hanem a hangsúlyos rövid magánhangzók megnyúlásáról is.³¹ Immár nem csak az Adams által is idézett *pernix* példáját lehet erre a megnyúlásra felhozni,³² hanem az eddig Sacerdosnak felrótt *perspīcere possit* esetét is, amelyik innentől kezdve nem Sacerdos botlásaként, hanem a kiváló grammatikus korabeli barbarizmusra hozott példajaként értelmezendő, tehát mint *barbarismus nostri temporis*.³³

³⁰ Vö. Sacerdos p. 449: *Soloecismus est latini sermonis inpropria ordinatio, oratio inconsequens, verborum inter se non suo loco positorum vitiosa structura, carens ordine sermo, dictio non cohaerens*. Vö. a már fentebb idézett helyet is, Sacerdos p. 493: *quod in primis est videlicet nostro tempore vitiosum, Tullius non dubitavit verbo monosyllabo finire structuram*.

³¹ Ez utóbbira metalingvisztikai példát eddig csak a 4–5. századi grammatikusoknál tudott a szakirodalom kimutatni, vö. *J. Herman* i. m. (4. jegyz.) 278. sk.: Vö. továbbá: *J. N. Adams*: *Social Variation and the Latin Language*. Cambridge 2013, 43. skk.

³² Sacerdos p. 451, 4. sk: *Barbarismus est vitiosa dictio unius verbi, qui fit modis octo: per productionem, ac si dicas pernix <et> per producās, quae correpta est...* (vö. *Adams*: i. h.); „A *barbarismus* egyetlen szónak a hibás kiejtése, amelyik nyolcféleképpen jön létre: nyújtás révén, mintha a *pernix*-et a *per*-t megnyújtva mondanád, holott ez a szótag rövid...”; Tehát a klasszikus latin *pernix* [ˈpɛrniks] a vulgáris latinban *pernix* [ˈpɛ:rniks] lett.

³³ E rövidülés és nyúlás a felírtos költeményekben is kimutatható, a 3. századtól kezdve: vö. rövidülésre a következő hexameter zárlatot: *sine culpa per annos (culpā > culpā)*, IDR 2, 357, 8 (Dacia, Kr. u. 201–210; lásd LLDB-4675, <http://lldb.elte.hu/> további példákkal *correptio vocalium sine accentu* kód alatt). Nyúlásra pedig vö. a CIL 8, 20277 (Kr. u. 299), 9, hexametervégen: *vetula dormit (vētula > vētula)*, vö. további afrikai példákkal (a hangsúlytalan hosszú magánhangzók rövidülésére is) *J. Herman*: *Un vieux dossier réouvert: les transformations du système latin des quantités vocaliques*. (1982) = *J. Herman*: *Du latin aux langues romanes. Études de linguistique historique*. (réun. S. Kiss). Tübingen 1990, 217–231; 225 sk. (további példákat l. <http://lldb.elte.hu/> *productio vocalium cum accentu* kód alatt).